

KASB TANLASH MOTIVATSIYASI**Xudayberganov A.N***.-p.f.n,dots,(UrDU)***Matqurbonova Inobat A***.-magistr,(UrDU)*

Annatsiya; *Ushbu maqolada o'quvchiarni kasb tanlash motivatsiyasi va motivlar momosi umumiy orta tallim maktab oquvchilarini kasb hunarga yonaltirish kasb tanlash o'quvchi shaxsining kelajakda malakali mutaxasis bo'lib yetishishi undagi tegishli ijtimoiy va kasbiy sifatlarni shakkilantirishga zamin yaratadigan uslublar to'g'risida fikr bildirilgan .*

Kalit so'zlar: *O'qitish mativatsiyasi,o'qitish muammolari kasb tanlashga yo'llash*

O'qish motivlari muammosini tadqiqot qilgan jahon psixologlari ularni ikki kategoriyaga yoki guruxga ajratib tekshirishni lozim topadilar. Birinchi kategoriyaga taaluqli motivlar o'quv faoliyatining mazmuni, moxiyati hamda uning jarayonlari, sharoitlari bilan bevosita uygunlashgandir. Ikkinchi kategoriyaga kiruvchi motivlar tizimi o'quvchilarning atrof - muxit bilan keng ko'lamdagi o'zaro munosabatlariga ularning begona, o'zga kishilar bilan muomalaga kirishish extiyojiga, ijtimoiy turmush vokeligiga nisbatan shaxsiy karashiga bog'liqdir.

O'quv faoliyati mazmuni bilan uzviy bog'liq motivlar tizimini shartli ravishda ikki guruxga ajratib ularni ijobiy va salbiy (manfiy, negativ) deb nomlash mumkin. Bunday atamalarni ko'llashdan asosiy maqsad mahalliy an'ana, ijtimoiy tajriba ekstremal xolat ta'sirida keskin ruxiy burilishlar yasashga qodird psixologik mexanizmlarni aniqlashdan iboratdir.

Odatda salbiy (negativ) motivatsiya shunday vaziyatda vujudga kelishi mumkinki, qachonki o'quvchi bilimlarini o'zlashtirmasligi oqibatida qanday ko'ngilsiz xolatlarga olib kelishini anglab etsa (jazolanish, ota - onalar tanbexi, sinfdoshlar e'tirozi, yomon baho olish, jamoa a'zolari orasida obro'sizlanish va boshqalar) va ana shunga muvofik sa'yi – xarakatlarni amalga oshirsa. Salbiy motivatsiyaga ega bo'lgan o'quvchi kamrok mo'sibatni (mushkul axvol) yo'lni tanlab ta'lim jarayonida qatnashishda davom etadi. Bunday o'qish motivatsiyaga aloqador o'quvchilar yukori ko'rsatkichlarga muvaffaqiyatli o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'lmaydilar, chunki ishtiyoqsiz darsga qatnashish tuyg'usi, bilim va o'quv predmetiga nisbatan qiziqishning mavjud emasligi bunga ma'naviy to'siq bo'lib xizmat qiladi. Buning natijasida o'zlashtirmovchi, bo'sh o'zlashtiruvchi, sust o'quvchilarning safi tabora kengayib boradi, bu narsa kundalik odatga aylana borsa, u stereotip darajasiga o'sib o'tishi mumkin. Mustaqil va muvaffaqiyatli o'qish esa shaxsdan faol, qat'iy, ijodiy izlanishlarni taqazo qiladi va shunga o'xshash talablarni o'zlashtiruvchi oldiga qo'yadi. SHaxsning mazkur xolatlarga tayyor emasligi, undagi imkoniyatlarning

cheklanganligi sababli o'zlashtirmovchilar qatorini to'ldirishga, bir sinfda ikki yil o'qishga olib keladi, o'sha qiyinchiliklar bilan o'z sinfini tamomlaydi. Bunday toifadagi o'quvchilar o'quv faoliyati motivatsiyasini qayta ko'rish evaziga ijobiy natijalarga erishishi mumkin.

O'quvchilarda o'qishga nisbatan salbiy motivatsiya birdaniga vujudga kelmaydi, balki uni keltirib chikaruvchi bir necha xususiyatli omillar ta'sir etishi extimol. Ma'lumki, birinchi sinf, kollej, akademik litsey o'quvchilari, oliy maktab talabalari o'ta kuchli hohish, qiziqish, yuksak ezgu niyatlar bilan sinfga va auditoriyaga kiradilar. Ularning barchasida tevarak - atrof va ijtimoiy muxitda o'z o'rnini o'quvchi va talaba sifatida egallash extiyoji mavjud bo'lib, yangi vaziyatda muayyan faoliyatini amalga oshirish ishtiyoqini keltirib chiqaradi. YAngicha vaziyat, o'ziga xos talab, qoidalar, munosabatlar muxitdagi hoh birinchi sinf o'quvchisi, hoh kollej tinglovchisi, hoh talaba bo'lishidan qat'iy nazar ularning xar qaysisi o'qishga qiziqib, ma'suliyat sezib, vijdonan, ijobiy munosabatda bo'ladi.

Ammo ta'lim jarayonida o'quvchilarning ayrimlarida o'qishga nisbatan ijobiy munosabat asta - sekin so'na boshlaydi. YAngi muxit, ilm dargoxlaridagi majburiyatlar, pozitsiyalar, qonun - qoidalar o'z ahamiyati, nisbiy yangilik xususiyatini yukota boradi, xis - tuyg'ularga serob, quvnoqlar davrasiday tasavvur etilgan sinf (auditoriya) g'ayri tabiiy ko'rinish kasb etadi.

O'qishga nisbatan saboq oluvchilar munosabatini aniqlashga xarakat qilgan o'qituvchi qanday o'zgarishlar yuz berayotganligini qayd qilish uchun ayrim mezonlarni ta'kidlay boshlaydi:

- a) xayolparishonlik vujudga keladi;
- b) vijdonan yondashish yo'qoladi;
- v) boshqalardan ko'chirib olishni odat qiladi;
- g) yolg'on so'zlash va bahona qidirishga o'rganadi;
- d) darslarni qoldiradigan bo'lib qoladi;
- e) mustaqil topshiriqlarni bajarmay ko'yadi va boshqalar.

O'qituvchi yoki o'quvchilar jamoasi yuqorida taxlil qilingan o'quvchilardagi salbiy o'zgarishlarga nisbatan an'anaviy tartib - intizom metodlarini tatbiq qiladi:

- a) kundaliklarga ogoxlantirish yozish;
- b) ota-onalarga bu to'g'risda ma'lumot berish;
- v) sinf raxbari, maktab raxbariyatiga ma'luomt berish;
- g) darsdan keyin olib qolish, qattiq uyaltirish;
- d) bilim dargoxidan xaydash masalasini qo'yish va xakoz.

Bunday aniq vokelik xar qanday maktab, kollej, akademik litsey, oliy ta'lim tizimida yuz berib turadi. Bizningcha, jazo choralarni ko'rishga shoshilishdan ko'ra, mazkur «Muammoni keltirib chiqaruvchi omillar qaysilar?», «Nega shunday xodisa yuz beradi?» degan savollarga javob kidirish odilona yondashishdir.

Jumladan, «O'quvchilar xulk – atforidagi o'zgarishlarning xar kanday motivlari mavjud», «O'qishga nisbatan o'zgaruvchan munosabatni yuzaga keltiruvchi sabalar

nimadan iborat?», «Sinfda va undan tashkari u yoki bu xatti xarakatlarni amalga oshirishga undovchi omil qaysi?» va boshqalar.

Xozirgi zamon psixologiya fani bilimlarni egallashga nisbatan ichki extiyojga katta ahamiyat beradi va bu bilan shaxs xulk - atvorini bir muncha boshqarish imkoniyatini mavjud ekanligini ta'kidlaydi. SHuning bilan birga o'quvchida barqaror bilishga qiziqishlar ko'zgatuvchi turtki sifatida o'quv motivlarini vujudga keltiradi, muvaffaqiyatni ta'minlashga xizmat qiladi. O'quvchida bilimlarning muayyan soxasiga, u yoki bu faoliyat turiga qiziqishning tug'ilishi ko'p jixatdan shaxsni qay tariqa shakllanish imkoniyatini belgilaydi.

Ana shu boisdan o'qituvchi o'z o'quv faniga nisbatan o'quvchilarda qiziqishni ustirish tarafdori bo'lishi shart, chunki xuddi shuning negizida o'quv materiali va o'quv dasto'rini yuksak darajada o'zlashtirish muammosi yotadi. SHuni aloxida ta'kidlash lozimki bilishga qiziqish motiv doirasida o'sadi, o'zaro ta'sir etadi, ular bilan o'zviy bog'lanib ketadi.

Ma'lumki, o'quvchi maktabda ilm olishdan tashkari tengdoshlari jamoasi ichiga kirib boradi va xayotida katnashadi, shu boisdan unda o'z urtoklari, o'qituvchilarga nisbatan muayyan munosabat shakli vujudga keladi. Uning o'quv faoliyatiga undovchi motivlari bilan bir qatorda boshqacha xususiyatli xulk – atvor motivlari ham mavjuddir, jumladan ij'timoiy motiv jamoa bilan bo'lish istagini anglatib, uning xayotida ishtirok etish hohishini o'zida aks ettiradi.

O'quvchilar o'quv faoliyatining ij'timoiy motivlari ularning boshqa odamlar bilan muomalaga kirish extiyoji bilan o'zviy boglik bo'lib, ularni baholash, kuvvatlash, tengdoshlar jamoasida muayyan joy egallash singari talablarda o'z aksini topadi.

Mazkur motivlar o'quv faoliyatining moxiyati bilan boglik bulmay, balki unga yondosh yordamchi faktorlarini bildiradi.

Ammo ushbu motivlar o'quvchi o'qishiga jiddiy turtki vazifasini bajaradi.

Ijtimoiy motivlarni taxlil qilishda davom etsak, ular bevosita jamoa burchi, karindoshlar va yaqin kishilar oliddagi burch, o'qishni umuminsoniy madaniyat, kadriyat, ma'naviyatni egallash tasavvuri bilan boglik vosita, o'z imkoniyatini ruyobga chikarish. Ezgu niyatni o'shatishga intilish funksiyasini bajarishi mumkin.

Turtki, undovchi usul vazifasini bajaruvchi ko'zgatuvchi yosh xususiyatlari davriga qarab u yoki bu darajada aks etadi, ammo ular xar doim ham anglashmagan shaklga emas, shuning uchun ifodalanish darajasi nursizdir. O'smirlik va o'spirinlik davrlarida ijtimoiy motivlar anglashinilgan ahamiyat kasb etuvchi boskichga o'sib o'ta di. Bunday motivatsiyani xar tomonlama qo'llab - quvvatlash, rag'batlantirish bilan birga va xar bir davrning o'zida bilishga qiziqishga aloqador boshqa o'quv faoliyati motivlarini shakllantirish lozim.

Ijtimoiy motivlar o'quvchilarning tor ma'nodagi shaxsiy intilishlari bilan ham aloqador bo'lishi mumkin, lekin barcha topshiriqlarni yuksak darajada bajaradi, chunki o'qituvchi ularni «a'lo» baholashi, sinf yoki kurs peshqadami qilib tayinlashi, xech qanday shubxa bilan qaramasligi extimol o'quv jarayoni bunday xususiyatli odamlarga shaxsiy muvaffakiyat yoki yutuqqa erishishning, nufu'z (obru -

e'tibor)ning, yalovbardorlikning birdan - bir yo'li deb tasavvur qilinadi. Bunday yo'lni tanlash va vijdonga xilof xatti - xarakatlarga olib boradi, shaxsni shakllanish jarayoniga salbiy ta'sir etadi. SHu boisdan ijtimoiy deb qabul qilingan motivlar jamoa extiyojini qamrab oladi, goxo ular shaxsiyatparastlik, tor saviyali shaxs xususiyatini mujassamlashtiradi.

Ularning xayotida o'z tengdoshlari va do'stlari bilan muomalaga kirishish, do'stlikka sodiqlik, bergan va'dasi (so'zi) ni uddasidan chiqish, hamkor bo'lish extiyoji muxim o'rin egallaydi. O'qituvchi mashg'ulotlarda o'quv faoliyatining zarur motivatsiyasini shakllantirsa, ularning mavjud extiyojlariga tayanib ish tutsa, o'quvchida bilishga qiziqish barkarorlashadi.

SHuning uchun qiziqish, motiv, motivatsiya shaxsning xatti - xarakati ichki regulyasisi funksiyasini bajarib, extiyojni kondirish, hohish - istak, ezgu niyat, orzu tilakni amaliyotda ruyobga chiqarishning bosh omili bo'lib xisoblanadi. Motiv va motivatsiya faqat bilimlarni o'zlashtirish, o'quv ko'nikmalari va malakalarini egallash bilan cheklanib qolmasdan, balki shaxsning xulk - atvori, ya'ni shaxsga oid xususiyatlarining namoyon bo'lishini ham izoxlashga xizmat qiladi.

Maktab o'quvchilarining, kasb - hunar kollejarining tegishli tegishli kasb - hunar tanlashlariga quyidagi omilolar ta'sir qilishini xulosa qilib berish mumkin: o'qituvchi, kasb-hunarga yunaltiruvchi sinf raxbari, mahalla, mehnat ta'limi o'qituvchisi, fan o'qituvchilari, bolalar etakchisi, to'garak raxbarlari, kutubxona, xududiy mehnat bozori, psixolog, defektolog, shifokor, ota-onalar, karindosh - urug'lar, kuni - qo'shnilar, ideal qahramon obrazlari, tengdoshlar, ommaviy axborot vositalari, yaqin korxonalar va xakozolar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ahmadaliyev S.Y. Bo'lajak mehnat ta'limi o'qituvchilarini kasbiy pedagogik faoliyatga moslashishining ilmiy-metodik asoslari: Dis. ... ped. fan. nom. – T.: TDPU. 2008 y.
2. Begimqulov U. Masofaviy o'qitish va pedagogik ta'lim // Pedagogik ta'lim. – 2004. - №5.
3. Davlatov K.D. va b. Mehnat va kasb ta'limi, tarbiyasi hamda kasb tanlash nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1992y.
4. Ismoilova Z.K. Talabalarning kasbiy pedagogik malakalarini shakllantirish.: Avtoref. dis. ... ped. fan. nom. – T.: 2000 y.
5. Yo'ldoshev J.G', Usmonov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari (Xalq ta'limi xodimlari uchun qo'll.). – T.: O'qituvchi, 2004 y.
6. Tolipov O'Q. Oliy pedagogik ta'lim tizimida umummehnat va kasbiy ko'nikma va malakalarni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari: Ped. fan. dokt. ... diss. – T.: 2004y.